

„ÉN, KOSSUTH LAJOS”

Cseres Tibor regényéről

BORI IMRE

A felhevített monológ, ha végigjárja saját örvényköreit, katasztrófába torkollik, vagy a kifáradás révébe, ájulatba, esetleg alvásba. Minden végig mondott, mélybe kavarázó monológ egy darabot tép le életeéből.

Cseres Tibor: A belső monológról

Cseres Tibor írói figyelmét a történelem tartotta fogva. Úgy tetszhetett, hogy 1964-ben a *Hideg napok* című történelmi tényregényében az újvidéki 1942-es razzia eseményeinek rögzítésével talán legfontosabb pillanatához érkezett az 1937-es kezdetek után. A kor, a II. világháború kora és benne a magyarsággal megesettek tartották fogva az 1970-es évek végéig, amikor a magyar hadsereg Don menti katasztrófája is megjelenik emlékező művészetének világképében (*Parázna szobrok*, 1979). Akár a katasztrófák énekesének is nevezhetnénk annak a feltűnő vonzalomnak nyomán, ami könyveinek végkifejleteiben vagy a kiolvasható „üzeneteiben” látszik kikristályosodni. A XX. század időterrénumából azután átlépett a XIX. századba, és nyomban Kossuth Lajos életének szegődött nyomába, azután pedig a történelmi térség kitérő körei mentén halad, amikor vagy Erdély-regénytörténetét írja előbb a *Foksányi szoros* című regénye ösvényeit járva délen Crna Goráig (de Belgráddal a központban), a törökországi Peráig, ahonnan a török–oros háború színtereii befogja a történelem szemhatárát, hogy közben kitérődjön a táj- és történelemkép Gyergyóig és Moldváig. Ebben a Cseres-regényben a szerelem nemesebb érzelmi szálból készült – a kezdeteknél a szerb fiatalasszony, Teodora izzó szenvedélyes nemisége, a végpontban a moldvai Klézsén Czikó Anna, az oroszok oldalán harcoló román seregbe sorolt, s ott lábát vesztett Demse fiú

felesége, hogy „kendős fejének, szemöldöke sötét, páros ívének, orra szép vonalának, zárt s mégis mozgékony szája piros virágának” a látványa égjen szemében.

Az első tapasztalatokat azonban nem a *Foksányi szoros* embergalériájának elkészítésével és az akkor uralkodó eszmék felvonultatásával szerezte (galériájának főbb arcképei között van Andrássy Gyula, kinek Kossuth Lajosra emlékeztet a kinézése, Milan Obrenović, Ilija Garašanin, Klapka György, Széchenyi Ödön, Ugron Gábor, Orbán Balázs), hanem az 1981-ben megjelent *Én, Kossuth Lajos* (Levelek Turinból) című képzeletbeli Kossuth-életrajzából, amelyből a vállalkozás nagysága éppenúgy kiviláglik, mint a történetmondó Én elé magasodó, és a narráció formájából következő nehézségek is megmutatkoznak. Ezek között első helyen kétségtelenül választott főhőséről alkotható kép kidolgozása áll, s vele egyenrangúan ott az ábrázolhatóság problémája. Kossuth Lajos nagy, hősi, de nem „regényes”, s könnyűszerrel nem is szépirodalmiasítható alak. Példánk lehet Illyés Gyula küzdelme a *Fáklyaláng* című, 1952-ben bemutatott Kossuthot felléptető drámájának átdolgozásakor 1967-ben éppen azzal a Kossuth-mintával, amit Cseres Tibor is követ, miközben a Jólátok című első fejezetben Kossuth mentségének ürügyén a maga mentségét írta meg. Nem véletlen, hogy egykor a kritika, s immár az irodalomtörténet-írás sem helyezi a remekműnek minősített *Vizaknai csaták* című 1988-ban írt nagyregegye mellé.

Nem egyértelmű Cseres Tibor Kossuth Lajos képzeletbeli önéletrajza tehát, ez a vallomás és az emlékezés öntőformájában készült monológregény, de már nem valamelyik klasszikus válfaját használva fel, de egyúttal tagadása annak, amit a történelmi regény műfajának teoretikusai a történelmi regény axiómájának szoktak tartani, nevezetesen hogy a valóságos és jelentős hősök csak mellékszereplők, a középpontban olyan hősök állnak, akiknek vonásait szabadon formálhatja, tetteiket szabadon választhatja az író. Cseres Tibor bátran állította műve középpontjába Kossuth Lajos életútját, s használta azt a fonalat, amelyre az emlékezéseit papírra vető hős élete végpontja előtt, 1886-ban az életeseményeket felfűzi, elmondja visszaemlékezésésként a gyermekkor megidézésével, s ilyen módon egyszerre van jelen az olvasó Kossuth Lajos élete kezdeteinél és turini magányába hulló élete végső éveinél, amikor Cseres Tibor elégikus sóhajt kölcsönöz hősének mondván: „ősz van Turinban”. Különben jellemző, hogy Illyés Gyula *Fáklyaláng* című drámájának utójátéka 1880-ban játszódik. A megélt életre való visszatekintéssel elegy viviszekció évszaka is az az „ősz”. Ha így nézzük, nem a cselekvő, hanem a meditáló száműzött alakja a vonzó: Illyés drámájának utójátékában még másfél évtizednyi élet adatik meg számára, Cseres Tibornál csak hat év, hiszen Kossuth szerint harminchét

éve, hogy „egy kézitáskával karján vett búcsút jobb sorsot érdemelt szerencsétlen hazájától”. De 1918-ban fedezte fel Kossuth öregkori szerelmének dokumentumait a kései utód, hogy 1918 őszén Hatvany Lajos az *Esztendő* című folyóiratában (társzerkesztők Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes) adta ki Kossuth 1884 és 1891 között Zeyk Saroltának (1865–1924) írott harminc levelét, 1989-ben pedig a tizenkilenc éves korában Kossuth Lajos közelébe került lány 1881 és 1884 közötti történetére vonatkozó feljegyzései jelennek meg a Kossuth-levelek kiegészítéseként. Ezek az irodalmi sugallatok mintegy az öreg Kossuth Lajos alakjára összpontosították a figyelmet, aki „emlékei üledékeiben” keresi múltját, és az oly kései szerelmi lobbanás heve fűti, ebből következően élete elmondásának indítékait is, s ilyen módon mintegy eleve lemondjon arról a szándékáról, hogy az ő Kossuthja „hidegen tekintsen vissza a bejárt út minden percére és méterére”: „Hiszen agyam vérbőségét az a forró érzés okozza, amely csak a minap is (annyi esztendő után) meglepett ismét, nem törődve a vállamra települt évekkal, s mit sem latolgatva, a forró érzés milyen szívbéli gyötrelmeket suhint életemre.” Hogy a politikai pályafutásának rajza elkészülhessen, a Kossuth életébe fonódó női sorsokat, és így a maga testisége akadályait is el kell hessegetnie az emlékeiből: „Úgy tetszik, van egy góc a férfi agyában – magyaráztatja Cseres Tibor a hősével –, ahol időről időre felgyülemlenek és besűrűsödnek az eszmék és sóvárgások a nőiességről. Ha róluk szólok, a nőkről, nem hallgathatok ifjúkorom hevületéről, elsősorban a tétovázó férfi ballépéseiről, s a bekövetkezett tanulságokról. A tapasztalást követő tanulságok hevületemre is visszahárultak.”

Van Cseres Tibor Kossuth-regényének egy szerelmi vonulata a fentebbi felfogás szövegszékéről: ennek első nagy állomása a terebesi kastély fiatal úrnője, Andrassy Károlyné, Szapáry Etelka, s vele anyósa, hogy feltűnjék majdan a Kossuth oldalán harcoló és a kiegyezés után Andrassy Gyula, a miniszterelnök anyja, illetve nagynyja. Kossuth akkor még csak készült a politikai pályára, miközben ott a „Szapáry Péterné és közte Erősz gyűjtotta szörnyű fáklya is”. Az emlékező az Etelkával folytatott viszonyával kapcsolatban egészen szűkszavú: „Mi volt ebben igaz, s mi nem, én arra felelni ma már nem akarok. Férfi és nő közötti vonzalom gyakran a körülmények áldozata.” Nem véletlen, hogy amikor a pozsonyi *Országgyűlési Tudósítások* megszűnté után 1836 tavaszán immár Pesten meghirdeti a *Törvényhatósági Tudósításokat*, lakása: Méltóságos özv. Szapáryné háza a József piacon, az óránál. 166. szám, első emelet”. Pozsonyban pedig a terebesi fiatal Úrnő, Andrassy Károly szál-lásán ismerkedett meg Wesselényi Miklóssal. Szinte felmenti magát, amikor a börtönből szabadult Wesselényi Miklós és a Kehidán élő Deák Ferenc példáját tartja védekezésül maga elé, hogy igazolja „csapongó s rapszodikus

legényéletét”. Wesselényinek „tetemes vagyona és hatalmas testi erejével egyidejű gerjedelmei bizonyos társas illendőségen túl nem ismertek határt”. Egy közrendű asszony négy gyermeket szült neki, azután pedig betegápolója, a tizenhat éves tündérszép Anna, a freywaldai takács szűz lánya kerül ágyába”, majd Zsibóra 1843-ban. S azután ott a Deák Ferenc példája, amit ugyan nem követhetett, de ösztönzését nem tudta kivédeni: „Nem, az ő példáját sem követhettem, sem azokban a hónapokban, sem a következő évtizedekben. Az ő vagyoni állapota és gondolkodásmódja, minthogy hosszabb utazásoktól óvta magát, Kehidán és környékén számára egy háremszerű választékot kínált, elérhető egészséges asszonyokból és leányokból. S híre járt később, hogy mindez érvényes maradt Kehidán kívül is, bár Deák éppenséggel nem volt fiatalon sem bikaféle jelenség.” Széchenyi István ilyen természetű szenvedélyeit pedig már nem is említette Cseres Tibor, annak Németh László volt az analitikusa.

A fiatal Kossuth nagy kalandja után a szabadságharc végén és az emigráció első idejében Dembinszky Henrik őrnagy neje, Hogl Emília a szeretője, egyúttal pedig az osztrák hatalomnak Kossuthra állított kéme. Elhanyagolt feleség volt Szapáry Etelka (férje vérbajával bolyongott a nagyvilágban), de az Deminszkyné is, aki férjére azért panaszkodik, mert az elhanyagolja, s hogy egy Kossuth bizalmaskodik nejével, „számára inkább megtiszteltetés volt, semmint sérelem”, de a bizalmaskodása eredményeként azonban a gazdátlan férfi-energiája Kossuthnak csak a viddini tespedésük vége felé „talált otthonra”. Emíliának a jövőmondás is a feladata (ez már a második jövődőlés Kossuth életében, az elsőt még odahaza egy cigányasszony mondja, mondván, hogy „népe megváltója lesz”, előbb azonban egy cigány gyermeklányt kínál fel Kossuthnak, felfedve szemének még a lányka szemérmét is, míg tanára, Kövy professzor „országháborítást” jövődölt neki) és azt jósolja, hogy 1850. március 12-én az emigrációból Kossuth hazatér majd. De ez csak a kémnő mesmerismusának mutatványa volt! Ám Emília mondja majd Kossuthnak, hogy hamarosan megérkezik felesége, s valóban, 1850. január 15-én már ott is van Kossuth karjában. Erről nyilvánvalóan a kémnő s nem az okkult tudományok hívője értesült. Kossuth életének arról az epizódjáról van itt szó, amelyet Illyés Gyula sem hagyott említés nélkül. Egy interjújában mondta: „Például jól tudom, hogy Kossuthnak éppen Világos idején viszonya volt egy nővel. Igen zivataros kapcsolat alakult ki, és roppant tragikus, hogy még ezzel is megverte a sors.” Élete utolsó éveiben pedig Endymionná változott a Turinban vendégeskedő Zeyk Sarolta mellett, mélyen átérezve a mondai „öregségnek melankolikus értelmét”: aki egykor ifjan egy bokor alatt szendergett, felébredve nagyszakállú agg volt. Cseres két változatban is elmondja az Endymionról szóló mitológiai

történetet – a már említettben arról árulkodik, hogy Kossuth szívében „minden be van írva s eleven, ami nő és férfi között történhetik”, a másik változat szerint Szeléné szerezte meg számára az örök ifjúságot, s a gyöngéd csókból is ötven gyermekük született. A fiatal lánykát Kossuth Napsugárnak becézte, s Cseres Tibor megajándékozta azzal az illúzióval, hogy a „virító Május felajánlkozik a zúzmarás Decemберnek” (pontosan: „Dehogy tudod; miként is tudnád, a virító Májusnak sejtelve sem lehet a zúzmarás Decemberről” [Kossuth Lajos 1891. május 30-án kelt levelében]). S mily regényírói tapintat – az agg Kossuthot élete végén az „ifjú karok kikötőjének” igézetével ajándékozta meg! „Alig győzöm a lélegzetet szedni, hogy válaszoljak erre a csodás felgerjedésre.” A situációt megkedvelte az író, a *Vízaknai csaták* fináléjában a főhóst, a nyolcvannyolc éves Moldován Györgyöt a vízaknai medencék mellett olyan padokra ülteti, „amelyek környékén érőben lévő, a zsenge koron túli s éppenséggel kebles leányok hancúroznak tapadó trikóban, combig kiemelkedve a vízből, olykor épp a közelben elheveredve, hasmánt vagy hanyatt, ollóban szétnyitott lábszárakkal”.

Meghatározóak Cseres Tibor Kossuth-regényének ezek az utolsó oldalai: amit Kossuth életében hősieznek, s mi több: legendásnak tud a közvélemény, s egyúttal mitikus karakterűnek is, egy az érzékeinek kiszolgáltatót ember gondolataivá alakul. Pedig az első oldalakon Cseres mintha éppen a mitikus hős történeti alakjának felmutatását akarta volna. Az ő öreg Kossuth Lajosa a fiatalról beszél, ilyen módon maga végzi el a népvezér ideáljának elhalványítását, hiszen elmondja a cigány nő jóslatának epizódját háromszor is – előbb palinódiáját, harmadszorra tüzetesebb, epikus eseményképét, benne egyéforrasztva a nemiség és a népvezéri jövőndő ígérletét. Egyike ez az epizód a regény kevés számú elbeszélő veretű betétjének, a hagyományos regényszerű történetmondásnak. A regénybeli életrajzban csak ezután következik a másik jóslat, a „bizonyos Okolicsányi méltóságos úr” Eperjesen, amikor a diák Kossuth az erényről tartott a záróvizsgán latin nyelvű beszédet. Cseres itt a kitűnő szónokot előlegezi:

„Boldog, ki ifjúsága kezdetén rátalál a célra, eszmére, hogy kövesse férfikora esztendein át. Annyit tudtam: vagy írnom, vagy szónokolnom kell. De még most sem nem állt előttem fényesen az igazság, amelyről szólnom érdemes lett volna.”

A cigányasszony jóslata a „szabadságérzetének” tudatát ébresztgette benne. „A történelemnek s jognak fanatikus tanulmányozása juttatott azon demokratikus meggyőződésre, mely azontúl (s később) minden léptemet vezérelte.” S a politikai megvilágosodással együtt járt a szerelmi életbe való beavatása,

mielőtt Eperjesről Pestre távozott volna: „Egy özvegyasszony váltotta meg tudatlanságát.”

A következő években magasra csapnak körülötte a közélet hullámai. A főnemesség világába a belépője az Andrassy családon át vezetett, hiszen először éppen Andrassy Károllyal folytatott beszélgetésekben lát rá az ország égető nyavalyáira, és az ezekből következő kettősségre, amely a kor politikai gondolkodását (de szűkmarkúan már politikai gyakorlatát is) megszabta: adva volt a „magyarországi reform kényszerű aktualitása és sajnálatosan korlátozott lehetőségei” egyszerre. Ilyen kétlelkűen olvasta Széchenyi István *Hitelét*: lelkesülten s kissé el is szomorodva. Kossuthban éppen Andrassy Károllyal folytatódott diskurzusai nyomán tudatosodott: „Mert én már nemcsak az alkotmánymódosító elaborátumokat ismertem, hanem különböző megyei megbízatásaim következtében a szegény nemesség életét és valamelyest a jobbágyok és zsellérek panaszait is.” Cseres Tibor szerint „legtöbbet mégis Terebesen tanult. A mélységet, a magosságot, amikor emberül kellett viselnem magamat. De bátorítást kapott a férfi is, felvérteződve a női természet szeszélyei között”. S tovább: „Megtalálta és hallatta hangját a haladás mellett, s a maradiság és a korrupció ellen” – előbb vármegyéjében, Zemplénben, majd onnan indulva Pozsonyba lép az országos politika színpadára, megteszi első lépéseit (akkor még megbízottként) az országgyűlésen, s ott *Országgyűlési Tudóstítások* című kézirat lapja tájékoztatta a közvéleményt, s nem hatástalanul, mert 1832 decembere és 1836 májusa között háromszáznegyvennégy száma jelent meg, agitációs tevékenysége miatt pedig 1837-ben letartóztatják, börtönbüntetésre ítélik, s 1840. május elsején szabadul. Azután a *Pesti Hírlapban* adja ki a jelszót: „S most a' dologra!” Ezen a ponton az emlékezés politikai krónikává válik – egyetértően Kölcsey Ferencsel és erős vitában Széchenyi Istvánnal, aki a neki ajándékozott Kossuth-mondatot a „legnagyobb magyarról” gyanakodva fogadta: „A szünetben Széchenyi odajött hozzám, s mellemet megérintve ujjával, így szólt: – Mért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat? – Mire én azt feleltem meglepődve: – Oly magasra emelem, amilyen magasán szeretném látni önt! – Mondatom végét talán meg sem hallotta, mert elfordult tőlem.” Jellemző Cseres emlékezésszövegeinek politikai ismertető karaktere, az eszmék előtérbe kerülése, a politikai traktátusok eredeti mivolta a regényíró érdeklő emberivel szemben, elannyira, hogy oldalakon át a *Pesti Hírlap* cikkeinek kivonatait olvashatjuk. Itt tudjuk meg, hogy Kossuth volt, aki a *Pesti Hírlapban* a vezércikk műfaját meghonosította az angol leading article-ból alkotva az új szót. Cseres híven követi naplószerűen Kossuth népszerűségének növekedését és Széchenyi erősödő szembeszegülését, amely a *Kelet Népe* című könyve megírásában tetőzött, s amit Kossuth

élesen támadott. A Cseres Tibor Kossuthja zárja le, amit a férfikorba lépőnek kellett volna tudnia: „Mi volt az igazság végül is a vitában, ahol egymáshoz közelálló két szándék csatázott? A különbség módszerünk között. (Mily könnyű dolog utólag bölcsnek és higgadtnak lennem.) Igen, a különbség: én a körülményekkel, az államrzonnal, az exigenciákkal (ti. a következményekkel, elvárásokkal – a magyarázat B. I.-é) dolgoztam, a lehetőségek tudományával, aminek én a politikát elneveztem. Ő változatlanul csak az Eszme és Erkölc embere maradt.” Azután van a regénybeli Kossuthnak még egy párhuzama is: „Nyelvét senki szájából kitépni ne törekedjünk, a magánélet belső körébe ne nyúljunk szentségtelen kezeinkkel. De már azt kívánjuk meg, hogy a köz-, a nemzeti élet magyar legyen, s amennyiben köz- és magános élet egybefügg, az idegen meghagyása mellett a magyarnak is hely engedtessék.” S Széchenyi? A gróf azt tartotta, hogy az illyr és szláv mozgalom nem egyéb, visszahatás az erőszakos magyarosításra, melyet ő kétes értékűnek és eredményt nem ígérőnek tartott.” Kossuth tovább töpreng a nemzetiségi kérdés felett: „A magyar államnyelv hatalma küzdelmek árán az 1844. II. törvénycikkben megvalósult. Ez világosan kimondta a törvénykezés magyar nyelvét . . . A magyar államnyelv bevezetése korszerűen megszokott lett volna az akkori európai körülmények között . . . De a törvénycikk ott van a rosszhiszemű külföldi (nyugati) és a belső feszítő nemzetiség számára sokszor felemlegetett botránykő gyanánt. Ezen csak 49 nyarán változtattunk. De már későn.” Ez a „későn” felcsendül még ebben a Kossuth-életrajzregényben – s már-már a mű vezérdallama lesz. Ezekkel a vitákkal a regényben is az eszmei küzdelmek tetőznek. Egy féloldalmi Kemény Zsigmond-idézet, majd egy egész oldalon az Iparegylet gondja-baja sorakozik. Féloldalmi idézet olvasható Ljudevit Gaj („Pesten létekor még Gáj Lajos”) gondolatából Magyarország és Horvátország szétválása ügyében. Folytatódik Kossuth Lajos követválasztásával kapcsolatban egy terjedelmes Vajda János-szöveg („S azért is szóljon itt helyettem Vajda János, a költő, aki ezekre a napokra így emlékezik . . .”) három könyvoldalmi terjedelemben. Sietős a krónikássá változott regényíró feladata az 1847-ben és 1848 tavaszán történetek előszámolásában, s ezek az oldalak akár egy történelemkönyv betétjei is lehetnének. Kossuth kontra Széchenyi és Kossuth kontra Ellenzéki Kör, Fiatall Magyarországi, Köztársasági Választmány. S nem hangzik fel a márciusi események kapcsán Petőfi Sándor neve sem (Kossuth nem volt hajlandó Petőfivel egy újságban szerepelni), csak Vasvári Pálé, a „serkedő bajuszú ifjúé”. Cseres Tibor visszaemlékezéséül tüzetesen elmondja az első független magyar felelős minisztérium megalakulásának sajátos történetét, s az emlékező Kossuth itt mintegy előrebocsátja, hogy a kormányban részt venni nem akart, mert úgy érezte, „nem érkezett el

az ő ideje”. Aki talán fenntartás nélkül bízott, az Széchenyi István volt, hogy azután szinte elsőként ő futamodjék meg. Cseres Tibor idézti is egyik szövegét, amelyben azt állította, hogy a magyarság „kockajátéknak köszönheti legutóbbi alkotmányos kifejlését”, amit Kossuth természetesen tagad. A „nagy közörom” különben a figyelmet elterelte a nemzetiségek készülődéseiről, és Wesselényi Miklóstra hivatkozik, aki a horvátok, románok hallgatását csak „vihar előtti csöndnek tekintette”, és Jelačić veszedelmét, támadását jósolta előlegezett Kasszandra-jóslatként:

„S ezeket Wesselényi igaz szívvel s komolyan hitte s gondolta, és mondta is. A mi köreinkben azonban ez a kenetes hang március végén már egyáltalán nem volt otthonos, s ha valaki e régies udvari hangon csak szólni kezdett volna is, legyintve kinevetjük. A vak emberrel ezt nem tehettük meg. S emiatt Kasszandra-jóslatait sem fogadtuk meg.”

A szabadságharc Kossuth Lajos szemével látott története vagy száz szövegoldalnyi terjedelmű. A legkevésbé „regényes” oldalai ezek Cseres memoár-regényének. E fejezet bevezetője azonban az előadás stílusában is emelkedett:

„Hajlott koromnak tömény keserősége s egyben múlhatatlan vigasza, hogy a hatalom részeseként, majd birtokában mennyit cselekedtem az ország céljai érdekében. Hogy milyen keveset, s hogy mindent, ami lehetséges volt. Azt vallottam, s ettől máig sem tántorodtam el: a politikában nem az a legnagyobb hiba, ha az ember a célig nem megy el, hanem ha a célon túlmegey. Ez a meddig a nézetkülönbségek forrása mindenkor.”

Joggal merül fel hősünkben a töprengő kérdés: „Mit kellett volna tennünk? Megadni a nép minden jogos követelését?” „Azután: hogy megtettünk-e minden lehetséges lépést, s megadtunk-e minden szükséges engedményt a nemzetiségek megbékítése érdekében?” Áttekinti tehát a nemzetiségek magyarság elleni harcának történetét. Szerinte a horvátok „minden lehetséges kívánatának” eleget tettek; előadja a Stratimirovićtyal történt szóváltás részleteit, idézve az „Akkor ez esetben kardjainkat fogjuk összemérni!” kijelentését azzal az utólagos kommentárral, hogy „indulatkifakadását sokáig röstellte, holott tudta, szóváltásuknak semmi szerepe nem volt a délvidéki lázadásban s vérengzésben”; a románokkal kapcsolatban az „utolsó, a júliusi törvényt emlegeti, amelyben „éppen a románokra tekintve szinte túl is mentek az akkor szükséges bölcsesség mezsgyéjén”. De: „Mondják, akkor már késő volt.” Cseres oldalakat szentel a szerb kérdésnek, hiszen a polgárháború kockája el volt vetve – éppen azért, mert 1848. május 13-án a „szerbek magukat a Habsburg-ház jogára alatt független nemzetté constituálják”. Jelentős figyelmet szentel Cseres az alvidéki harcoknak: epizódot ír a kezdeteiről (a pétervárad-i várból Karlóca ellen vonultak a Dom Miguel-ezred gyalogosai) s ez az ütközet – tán

inkább büntető csetepaté – lett a délvidéki harcok kezdete. Árulással magyarázza, hogy az első csaták Szenttamásnál és Földvárnál sikertelenek voltak. A földvári eseményeknek szentelte Cseres Tibor a legnagyobb figyelmet, mintha félúton állt volna e részletben az 1964-es *Hideg napok* és az 1991-es *Vérbosszú Bácskában* című regénye megírása között.

„Szenttamás ostroma után még aznap éjjel elért sikerükön vérszemet kapva, a római sáncok szerb parancsnoka a közeli Földvárt támadta meg, de csak harmadnap vonulhatott be a községbe, mialatt a szerb és magyar lakosok egymás házait felgyújtották. A magyar és osztrák csapatok 18-án délig ismét visszafoglalták a falut.

Ekkor a katolikus templom oltára körül 37 levágott gyermekfejet találtak . . .”

A hármasszal komponáló író itt sem maradt hűtlen önmagához. A három nagy ellenfél (Széchenyi, Görgey, Deák) párhuzama mellett ott a kegyetlen vérbosszú triptichonja is: Földváré, Zalatnái, Zentái.

Az erdélyi eseményekről szóló bekezdéseket pedig a következő jellemző mondattal vezette be az Erdély iránt különösképpen elkötelezett író: „Talán többet kellett volna törődnünk Erdély sorsával, ha a nyugati kapu védelme s a Délvidék el nem vonja figyelmünket.”

Szinte végkövetkeztetésként olvashatjuk a lengyel Czartoryski hercegnek Dembinszky hozta üzenetét: „a szerbekkel s horvátokkal egyezzünk meg a gyors siker érdekében”. „Mit mondhattam erre – gondolja Kossuth –: megpróbáltuk, késő, ők sem urai békés szándékuknak.”

Kossuth valódi problémája Cseres Tibor szerint már 1848-ban Görgey Artúr, aki az volt, ami Kossuth Lajos nem lehetett: katona és stratég, hiszen Kossuth alig pár napot töltött a csatatereken. Görgey Artúr alakja végigvonul majd Kossuth gondolkodásán a szabadságharc bukása után is – neki osztja ki az áruló szerepét *A forradalom végnapjairól* című, de csak *Viddini levél* címen emlegetett röpiratában 1849. szeptember 12-i keltezéssel. Kossuth akkor figyelte fel Görgeyre, amikor az áruló Zichy Ödön gróftól felakasztatta. Ezredesből gyorsan tábornokká lépett elő 1848. október 11-én. Ezzel kapcsolatban olvassuk Cseres Tibor megfogalmazásában Kossuth töprengését:

„Sokat gondolkoztam erre a napra visszaemlékezve azon, vajon meg kelle tagadnom akkori választásomat, mellyel oly sok gondot is vettem vállamra. Hogy miféle gondokat, az a következő hetekben kiderült, s aki kezdetben kevés szavú vegyészprofesszornak mutatta magát, decemberre makacs katonaparancsnokká változott, süketté mindennel szemben, ami nem a csapatra vonatkozott, s emiatt szinte kormányozhatatlanná is vált.”

Kossuth csalódások sorát éli meg Görgeyvel kapcsolatban már együttműködésük kezdetén, mert nem tudott eleget tenni Kossuth elvárásainak, nem volt „olyan vezér, aki önállóan tud győzni, s aki engedelmeskedni is tud a független magyar országgyűlésnek, azaz a Honvédelmi Bizottmánynak”. Görgey győzni tudott, engedelmeskedni azonban már nem. Kossuth tehát Görgey ellenében kereste a neki kedves vezéregyéniséget, s nem talált olyat, miközben bevallotta, „csatában természetesen nem vett részt”. Dembinszkyben vélte megtalálni, de annak sem sikerült Görgey fölé kerekednie, pedig Dembinszky felesége a harcok utolsó hónapjaiban már Kossuth szeretője, s már akkor is az osztrákok kéme. Torzsalkodások eredménye lett, hogy Vécsey Károly gróf tábornok csapatait Bácsból, Damjanich János hadát pedig Bánátból „rendelték fel a tisztai had kiegészítésére”. Kossuth Görgeyvel kapcsolatban csak fokozódó ellentétekről beszél, kettejük viszonylatában az akaratos, durcáskodó, önfejű Görgeyre hátrítva a felelősséget. Jellemző, ahogy Cseres a Kossuth szája íze szerinti képet festi az immár nem szerény, de sikerekbe bódult Görgeyről: „Ekkor már nem kopottas őrnagyi uniformisban szerénykedett, hanem elegáns, vörös selyematillát viselt, tollas tábornoki főveget-kalpagot és piros lámpaszos pantallót sarkantyús topánja fölött.” A gyorsuló végkifejlet előidézője Görgey Kossuth Lajos előadásában, főképpen amikor Kossuth kézhez kapja Szemere Bertalan 1849. június 10-én írott levelét, amely riasztóan hathatott a címzettre: „Benne (ti. Görgeyben) az eltitkolt bosszú, a megsértett hiúság és reménytelenség elbizakodottságát érzélem. Kardja jó lehet, de vezérnek nem tartom őt. Nyelvével most többet árt, mint amennyit fegyverével használhat. Új vezérről kell gondoskodni, de nem elébb, mintsem e sereg egyesült a többivel.” Diktátorságra tör – fészkelte be a gondolat magát Kossuth elméjébe. S mégis neki kényszerül átadni a temesvári csatavesztés után a főhatalmat, a „polgári és katonai legfőbb kormányzást”. Már Törökország határán állt az orsovai Duna-parton, amikor hírül vette, hogy Görgey letette a fegyvert. Cseres Tibor azonban a korona elrejtéséről nem ejt szót. 1849. augusztus 17-én emigráns, már átlépte a „határt jelentő kicsiny patak” hídját. S ekkor is felhangzik a „késő” szó, „ez a végzetes szó a magyar történelemben”. Előtte Avram Janku mondja ki, amikor Kossuth a román Bălcescuval tárgyal a megbékélésről. De a bujdosásba induló Kossuth még egy támadást intéz Görgey ellen, amikor megírja vádiratát 1849. szeptember 12-én Viddinben *A forradalom végnapjairól* címen. Kegyes csalás az, amit e levéllel kapcsolatban Cseres Tibor írt:

„Viddini levelemben a külföld és a bujdosók számára összefoglaltam függetlenségi harcunk eseményeit, külön súlyt vetve Görgey szerepére a harcokban s az engedetlenségben. Nem mondtam ki reá az »áruló« anatómát, hanem az olvasó ítéletére bíztam, mit gondoljon . . .”

Az eredeti Kossuth-szöveg szenvedélyesebb és patetikusabb tónusú:

„Szegény szerencsétlen hazánk el van veszve. Nem az ellenség ereje, hanem árulás és alá valóság által esett el. Oh, hogy ezt meg kell érnem, s nem szabad még meghalnom . . .”

Azután fokozatosan, a csalódások és illúzióvesztések lépcsőin eljut a „csalfa remények, hitszegések, szomorúságok” fennsíkjára, s ott már az 1850-es évek végén felkiált: „Nem akarok mindenre emlékezni. Mégis emlékezni kell azonban mindenre, amit a történet, esetleg világtörténet számon tart s mindenre, ami szívemben égődve sebként sajog.” 1867. június 9-én, amikor a Szapáry Etelka fia, gróf Andrássy Gyula gróf, a friss magyar miniszterelnök Ferenc József fejére illeszti a magyar koronát Deák Ferenc politikai munkája diadalaként, Kossuth a hazája sorsáért tevékenyen küzdő foglalatosságot abahagyja, és herbáriuma gyarapítása lesz fő célkitűzése haláláig. Ebben a korszakban is rátalál természetesen arra, akit fő ellenségének nevezhet. Széchenyi István a szabadságharc előtt, Görgey Artúr a szabadságharc idején volt célpontja, most Deák Ferenc lesz, aki ellen, igaz, hadsereg nélkül, hadakozik. Írja, hogy a „nemzet a passzív ellenállással válaszol a zsarnok elnyomásra, s hogy Deák Ferenc láthatatlan feje ennek a megfoghatatlan harcnak”, de a lobogóhoz mégis a Kossuth neve kell – jegyezte meg elégedetten. Az emigrációban tehát Deák Ferenc mérte rá a legnagyobb csapást, „mert a nemzet inerciája nem neki, hanem Deáknak kedvezett”: „Deák esztendő huzavona után kiegyezett az osztrák császárral, s úgy, hogy nem használta ki (ami politikában megengedhetetlen és szükséges lett volna), Königrätz után sem növelte jottányival sem a haza igényeit, követeléseit. Sőt: engedett a 48-ból.” S megírja Kasszandra-levelét Deák Ferencnek címezve, hogy a nemzethalált látja a kiegyezés aktusában. A történelem valójában 1867-ben fogta ki a még fűvő lehetni szellőt is Kossuth politikájának vitorlájából. Feltette tehát Cseres Tibor regényében is a kérdést: „Mit kezdjek maradék életemmel? Ha már hatni nem tudok.” „Én csak mítoszt hagyok magam után, nem aktuális úrt.”

S mással lehet-e zárni Cseres Tibor Kossuth Lajos ál-önéletrajzát, mint a Kossuthnak ajándékozott ama állítással, hogy aki „valahányszor nagy emberek önéletrajzát olvassa, egekből kell hullni alá”. Annak a legendaképződésnek, amelynek Kossuth Lajos neve és műve volt a magja, íme, félúton megállt. A történelem elfordította róla a szemét!

A kritika Cseres Tibor regénye megjelenésének idején azt is állította, hogy ebben (is) Cseres Tibor visszatért az egyfajta hagyományos elbeszélő-prózai szerkezethez. Valójában a lineáris történetmondásban (visszanéz a narrációs helyzet szerint, amikor élettörténete elmondásában időben előre halad a

születéstől a késő öregkorig) és értekezőtáblákból illeszti össze művét, s nem hagy nagyobb teret sem a lírai lehetőségeknek, sem az epikus követelményeknek. Felidézhetjük Móricz Zsigmond naplójegyzeteiből a panaszszót: A *Nap árnyéka* is túlságosan történelmi korréppé vált a kezemben újabban . . .” Cseres Tibornak is ilyen konklúziói lehettek volna Kossuth-regényével kapcsolatban. A módjával alkalmazott, a fel-fellobbanó, de nem kirívó archaizmusok is erre a felfogásra vezethetők vissza. Simulékonyak archaizmusai és latinizmusai: elégeti „legkonfidentialisabb” levelét – írja már műve kezdetén, Széchenyiné „éjféli zehernyéről” beszél: maga Kossuth „közörömöt” emleget; „Pest az ellenség félrevezetésére cerníroztatik”, és Kossuth így kérdez: „elkoránlott lett volna nyilatkoznunk”. Perczel Mór pedig Zomborból küldött levelében a „pöf és a dag minden jelével zsúfolt” mondatokat ír. Kossuth Lajosnak a tüdőbajával küszködő lánya a „tengerpart és hegyek között iperedik”. Cseres Tibor regényének XIX. századisága ilyen halvány tónusú hangulatiságot is magán hordoz, az emlékezések epidermisze alatt.